
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SIETŐS ELFOGULTSÁG

Szirmai Endre: *A magányos óriás*, I. kötet, a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívumok kiadása, 1976.

Vegyes érzelmekkel olvastam néhány hónappal ezelőtt Kázmér Ernő Szirmai Károlyhoz írt leveleit. Egyrészt örültem a gyűjteménynek, hiszen megannyi ismeretlen mozzanatot tárt fel, s egy csapásra szertefoszlatta a közönyös, irodalmunktól idegenkedő Kázmér legendáját, másrészt azonban nem győztem sajnálkozni afölött, hogy a levelek szemelvényesen jelentek meg, amire a Szirmai-hagyaték tervszerű, intézményes ápolása esetén valószínűleg nem került volna sor. A legbántóbb talán mégis az volt, hogy a füzet előszavában Szirmai Endre nem tájékoztatta az olvasót sem a kimaradt részletek jellegéről, sem arról, hogy tulajdonképpen mi tette szükségessé a „vaskos kötetre” rúgó levelek meghúzását. Mindez találgatásokra adott okot, kételyeket szült, amelyekről csak most, *A magányos óriással* ismerkedve szabadulhattam meg. A megkurtított Kázmér-levelek ugyanis, mint a Jegyzetből kiderül, már akkor önálló fejezetet alkottak Szirmai Endre tervezett könyvében, amikor kiadásukról még nem döntött az Életjel szerkesztő bizottsága. Nyilvánvaló tehát, hogy Szirmai nem az Életjel-füzetek viszonylag kis terjedelme miatt bolygatta meg a levelezést, hanem mert kötete egyszerűen nem bírta volna el a teljes anyagot. Más kérdés persze, hogy a hagyaték feltárását korántsem egy ilyen mindenés, koncepciójában nagyon is koncepciótlan kiadvánnyal kellett volna elkezdni, mint *A magányos óriás*.

„Legfőbb céloom az volt, hogy csaknem minden apámra vonatkozó adatot megőrizzek az utókor számára” — írja a szerző egy helyütt, majd másutt részletesen is kifejti elképzelését, mondván: „...könyvemnek az az elsődleges célja, hogy külső megfigyeléseimmel, személyes emlékeimmel, dokumentumértékű levelek és nehezen hozzáférhető adatok közrebocsátásával teljesebbé tegyem apám portréját és segítsem az irodalomtörténészek munkáját, elsősorban azokat, akik eddig is szívügyüknek tekintették apám életművének sokoldalú tanulmányozását”. Kétségtávolú szép és becsülhető e szándék, könyvünkben azonban a mindentől egy keveset elvének érvényesítése s a szerző elfogultsága folytán célt tévesztett.

Az első fejezetben Szirmai Károly jellemvonásaival, szokásaival, kedvteléseivel, utolsó éveivel ismerkedünk, s egyebek között megtudjuk, hogy „nem dohányzott, szeszes italt nem ivott”, „szerencsejátékokat pénzre soha nem játszott”, nem volt „sok ruhája, de jól öltözött”, szívesen kertészkedett és horgászott, „na-

gyon szeretett énekelni s igen sok hangszeren játszott”, 1935-ig „festegetett és rajzolt”, a „hölgyeknek kezét csókolta, felségítette a kabátjukat”, „nagy borralvalókat osztogatott”, „nagyon szerette a gyerekeket” stb. stb. Akár így volt, akár nem, ezek a jámbor polgárt festegető közhelyek teljességgel érdektelenek, mivel Szirmai Károly vízióiból egy merőben más ember arcéle rajzolódik ki.

A periferikus „jellemvonások” fölelegetése után a szöveg hirtelen ritmust vált, csapongni kezd. Levélrészletek, egykor elhangzott beszélgetések foszlányai, versidézetek, könyvajánlások, családi anekdoták, a tárgytól független személyes élmények követik egymást sietős rendszertelenségben, funkciótlanul. A torlóadó adatok, gondolatok közt olykor-olykor mégis fölkapja fejét az ember. A huszadik oldalon pl. azt olvashatjuk, hogy 1944 őszén Szirmai Károly megkísérelte elbújtatni az „egykori Kalangya munkatársat” (?), Radnóti Miklóst: „A gyár kocsján ment Cservenkára és a zsidó származása miatt munkaszolgálatos Radnótit, aki az erőltetett menetben csontvázzá soványodott, és rongyokba burkolatlan, mezítláb vánszorgott, sikerült volna ismerősök révén megszőktetni, de ő nem akarta a többieket cserbenhagyni.” Nem kételkedünk benne, hogy Szirmai Károly csakugyan a költő segítségére sietett volna, ha teheti, ennek ellenére egészen valószerűtlennek látszik a történet. Honnan tudta meg Szirmai az általános zűrzavarban, hogy Radnóti Cservenkára érkezett, s ha netán mégis fölébe jutott a hír, szöktetési kísérletéről miért nem értesült mindmáig a magyar irodalmi köztudat?

A kötet izgalmasabb fejezeteiben a Szirmai Károlyhoz írt levelekből publikál a szerző. A Reményi-levelek értékét nem pusztán írójuka erudíciója, egyik-másik esztétikai eszmefuttatásának nem múló érvényessége adja meg, hanem az is, hogy időnként Szirmai írásművészetének kérdéseire is kitért, olyan frappáns megfigyeléseket vetve papírra, amelyeket irodalomtörténetírásunk nem kerülhet meg a jövőben. Pontosabban, találóbban aligha lehetne egy mondatban meghatározni Szirmai novellavilágának lényegét, mint Reményi József tette 1939-ben: „S különös hajlamod van az anyagias irracionálisra; ezen azt értem, hogy művészetteddel, jellemábrázoló képességeddel érezteted az anyag lelki honvágát.”

A *Kalangya*-kutatás szempontjából igen értékesek Kende Ferenc, még inkább Szegedi Emil és Kázmér Ernő levelei, valamint a További levelek címmel közlő levelek, amelyek a világ különböző tájairól futottak be Verbászra. Sajnos, e gazdag dokumentáció elejétől végéig kihagyásokkal látott napvilágot, akár a kötet egy másik nagy fejezete, az Apám művei a kritika tükrében is, amely a *Híd* 1965. júniusi számához hasonlóan szemelvényeket közöl az írónkról megjelent kritikák, méltatások zöméből, teljesen fölöslegesen. A jó tíz évvel ezelőtti kollázs méltóképpen hozzájárult a hetvenöt éves író köszöntéséhez, ma már azonban, az életmű lezárulása után szükségtelen újra felmutatni a kritika csorba tükrét, annál inkább, mert e tükör ismeretlen Szirmai-írásokat szorított ki a kötetből. A Függelékben ugyanis, annak ellenére, hogy Szirmai Endre „számos kiadatlan írásra” bukkant a hagyatéék tanulmányozása és rendezése során, egy novellán s egy versen kívül csak néhány semmitmondó töredék, vázlat, részlet kapott helyett.

A *magányos* óriás a részlegesség jegyében készült tehát, önálló kötetű fejezethető fejezetek kusza egymásutánját kínálva a (naív) olvasónak, s ráadásul az egész könyvet a fiúi elfogultság túlkapasai hálózák be. Már maga a kötet-cím is fellengős, mint ahogy fellengős az „apám” lépten-nyomon való hangsúlyozása is, hogy a Mellékletekbe felvett Szirmai Endre-rajzokról, amelyeken

Thomas Mann és Szirmai Károly, Karl Jaspers és Szirmai Károly, Móricz Zsigmond és Szirmai Károly, Ivo Andrić és Szirmai Károly kettőse látható, ne is beszéljünk. Valószínű, hogy e határtalan elfogultság következménye az is, hogy Ivo Andrić egy levele magyarul két mondattal hosszabb („Novellájának a fordítása nagyon tetszett. Nagyon értékes és nagyon magas nivójú írás...”), mint ugyanezen levél eredetijének fakszimiléje a 310. oldalon.

Bizonyos jelek, tünetek éppen ezért arra engednek következtetni, hogy Szirmai Endre számára fontosabb volt „apám” óriás voltának bizonygatása, mint maga a hagyaték. Milyen kár, hogy halála előtt néhány héttel Szirmai Károly már nem tudta mérlegelni Bori Imre intő szavait, miszerint „Te nem a külföld írója vagy, hanem a miénk, jugoszláviai magyaroké, lehetsz Te a New York-i Akadémia tagja, de ha valahol ápolni fogják neved és beszélni fognak műveidről, az itt lesz, Vajdaságban... Tudd azt is, hogy nem a fiadnak van szüksége a Te irodalmi hagyatékodra, hanem nekünk! Mert Te a mi írónk vagy...”

Mellesleg, ezt a levélrészletet is *A magányos óriás*ban olvashatni.

UTASI Csaba

EURÓPA POKLA

Miodrag Bulatović: *Ljudi sa četiri prsta*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1975.

Európa alvilágáról, a nyugati jugoszláv, magyar, orosz, lengyel, cseh-szlovák, román stb. emigrációról kíván nagyméretű Hieronymus Bosch-i freskót megrajzolni Miodrag Bulatović regénye, a *Négyujjú emberek*. Regénye azonban csak egyes részleteiben meg-rázó, túlnyomórészt a naturalista és misztikus írásmód, a politikai és a bűnügyi témák, a pszichológiára és az akciókra alapozó jellemábrázolás keverékét adja.

A *Négyujjú emberek* szabályos kalandregény. Miloš Marković szerb emigráns tragikus életútja áll a középpontjában, ez pedig az egyik gyilkosságtól a másikig vezet, a garázdálkodás legváltozatosabb formáiban tobzódik. Bulatović az emigrációs infernó megragadására törekszik, általa annak a világnak a felvázolására, amelyben az emberi élet a legközvetlenebb mó-

don áruvá és a bestialitás tárgyává vált, amelyben a gonoszság nem kivételes állapot, hanem életforma, és az emberkereskedelem, a gyilkosság tisztességes foglalkozás. Az infernó ábrázolásának végső akkordjaként Marković az aljasságok mennyiségi felhalmozása után valamiféle katarzis hatására visszatér hazájába — mert a Haza az Isten —, hogy kiérdemelve büntetését önmagának meg tudjon bocsátani.

A vérbe és a gyilkosságba ágyazott leegyszerűsített karamazovizmus — amelyben inkább a Szmergyakovok, mintsem az Ivánok attitűdje kerekedik felül — nem az emberi élet rejtelmébe hatol, hanem valamivel egyszerűbb, oldottabb megoldásokat kínál fel.

Bulatović az emigrációs alvilág poklát eleveníti meg, s regénye legjobb részletei akkor születnek meg, amikor megmarad a dokumentarista látásmódnál, amíg nem tüzdeli meg szövegét reflexiókkal, meditációkkal, vagyis amíg a dokumentarista stílus nem csap át naturalizmusba vagy miszticizmusba. Bravúrosan ragad meg egy-egy helyzetet, tempós mondataival kitűnő-